

NADR b. ŞÜMEYL

1911], s. 265 vd.). Müellifin diğer eserleri de şunlardır: *Ğarîbû'l-ħadîş, Kitâbü'l-Me'ânî, Kitâbü'l-Envâ', Kitâbü's-Silâh, Kitâbü Ĥalkı'l-feres, Kitâbü'l-Vuĥûş, Kitâbü'l-Cîm, Kitâbü'l-Meşâdir, Kitâbü's-Şems ve'l-ķamer* (İbnü'l-Kiftî, III, 352; İbn Hallikân, V, 403-404). Nadr b. Şümeyl, Arap dilinin ilk tam sözlüğü olan Halîl b. Ahmed'e ait *Kitâbü'l-'Ayn*'ın yöntemi ve muhtevasına dair geniş bir mukaddime yazmıştır (*el-Medħal [el-Müdħil] ilâ Kitâbi'l-'Ayn*). Bir görüşe göre bu sözlüğün planı ve tasarımı ile başlangıcı Halîl'e, ikmalî ise başta İbn Şümeyl olmak üzere Halîl'in öğrencilerine aittir (İbn Hallikân, V, 398).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 542; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyin ve'l-luġaviyyin* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1392/1973, s. 55-61, 75; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 57-58; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. İbrâhîm es-Sâmerî), Zerkâ (Ürdün) 1405/1985, s. 73-75; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIX, 238-243; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 348-352; Nevevî, *Tehzîb*, II, 127-129; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 397-405; Brockelmann, *GAL*, I, 101; *Suppl.*, I, 161; Sezgin, *GAS*, III, 363; VIII, 58-59; ayrıca bk. İndeks; Hüseyin Hasan, *A'lâmü Temîm*, Beyrut 1980, s. 546-547; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edebe*, II, 62, 114, 173-174; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, V, 247; Ch. Pellat, "al-Nadr b. Şumayl", *EP* (Fr.), VII, 874-875.

İSMAIL DURMUŞ

NAFAKA

(النفاقة)

Aile hukuku
veya mülkiyet ilişkisinden doğan
bakım yükümlülüğü
ve bu kapsamda yapılan harcamalar
anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte **nafaka** kelimesi "harcamak, tüketmek" anlamındaki **infâk** masdarından türetilmiş olup "azık, ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para vb. maddî değerler" mânasına gelir. Fıkıhta kişinin başka varlıkları görüp gözetme yükümlülüğü belirli yakınlarıyla sınırlı olmayıp köle, hayvan ve cansızlara karşı da bu kapsamda sorumlulukları bulunduğundan İslâm hukukçuları tarafından nafaka için değişik tarifler verilmiştir. Buna göre nafakanın terim anlamı, "hayatiyetin ve yararlanmanın devamlılığını sağlamak için yapılması zorunlu olan harcamalar" şeklinde ifade edilebilir. Kur'an'da nafaka kelimesi iki yerde (el-Bakara 2/270; et-Tevbe 9/121), infak masdarından türeyen kelimeler ise yetmiş-ten fazla yerde geçer (M. F. Abdülbâki, *el-*

Mu'cem, "nfk" md.). Hadislerde de nafaka ve aynı kökten türetilmiş kelimeler yaygın olarak kullanılmıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "nfk" md.).

İslâm hukukunda nafaka kavramı ve yükümlülüğünün aile hukukuyla sınırlı olmadığı, günümüz hukuk düşüncesinde üzerinde önemle durulup geliştirilmeye çalışılan sosyal adalet, hayvan hakları ve çevrenin korunması kavramlarını çağrıştıracak şekilde düzenlemeler yapılarak kişinin sorumluluğu altında bulunan diğer canlıların ve hatta canlı olmayanların varlık ve verimliliklerini devam ettirebilmeleri için yapılması gereken harcamaları da kapsadığı görülmektedir. Bu sebeple fıkıhtaki nafaka hükümlerini incelerken, aile hukuku ilişkisinden doğan, mülkiyet ilişkisinden doğan nafaka türlerini ayırt etmek uygun olur. Aile hukuku ilişkisinden doğanlar evlilik ve hısımlık nafakası, mülkiyet ilişkisinden doğanlar da kölelerin, hayvanların ve cansız varlıkların nafakası olmak üzere kısımlara ayrılır.

Evlilik Nafakası. İslâm hukukçuları nafaka yükümlülüğünün evlilik akdinin hukukî sonuçlarından olduğu hususunda fikir birliği içindedir. Evlilik süresince bu yükümlülük devam eder; evliliğin sona ermesi halinde iddet nafakası ödenip ödenmemesi evliliği sona erdiren sebebe göre değişiklik gösterir (aş. bk.). Konuya ilişkin âyet ve hadisler binaen (el-Bakara 2/228, 229, 233, 236; en-Nisâ 4/19; et-Talâk 65/1, 6, 7; Buhârî, "Nafakât", I, 9; Müslim, "Zekât", 38, "Akzîye", 7; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 40-41; Tirmizî, "Tefsîr", 9) İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu evlilik nafakasından -fakir, gâib veya hasta bile olsa- kocanın nafaka borçlusu, kadının -zengin de olsa- nafaka alacaklı olduğu noktasında ittifak etmiştir. Zâhirî hukukçusu İbn Hazm'a göre zengin olan kadın kocasının nafakasını temin etmekle yükümlüdür (*el-Muħallâ*, X, 92).

Nafaka borçlusu olan koca, karısının normal şekilde hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaç maddelerini temin etmek, yazlık-kışık ayırımına dikkat ederek giyim ihtiyacını karşılamak, sosyal durumuyla mütenasip dayalı döşeli bir mesken temin etmek zorundadır. Bu hususlarda eşlerin malî durumu ve çevrenin örf ve âdeti dikkate alınır. Koca birlikte ikamet edecekleri evi karısından kiralamışsa kira bedelini ödemekten imtina edemez. Birden fazla eşi varsa her birine sosyal konumuna uygun müstakil mesken temin etmekle mükelleftir. Kadının, kocasının bir başka evlilikten olup henüz ergenlik çağına ulaşmamış çocuğu ha-

riç onun hısımlarıyla aynı meskende oturmaya zorlanamaz. Kadın da kocasının müsaadesi olmadan küçük bile olsa önceki kocasından olma çocuğunu veya bir yakınıni müşterek hânedede bulundurmaz. Mâlikîler, bakımını üstlenen kimse bulunmadığında kadının da küçük çocuğunu yanına alabileceği kanaatindedir. Kadın, hastalığı sebebiyle veya sosyal konumu itibarıyla evin iç işlerini bizzat yapamıyorsa hukuken buna zorlanamaz, bu durumda zengin olan koca karısına hizmetçi tutmak zorundadır. Kadının evlilik nafakasına hak kazanabilmesi için kocasıyla arasında sahîh bir nikâh akdinin bulunması, kocasıyla birlikte müşterek hânedede ikametinden evliliğin tabii gereklerini yerine getirmekten imtina etmemesi gerekir. Din ayrılığı nafaka borçlusu olma sıfatını etkilemediğinden Ehl-i kitap'tan bir kadınla evli olan müslüman koca onun nafakasını temin etmek zorundadır.

Evlilik nafakası alacak hükümlerine tâbidir. Mâlikî, Şâfiî ve Zâhirî mezheplerine göre evlilik nafakasının borç mahiyetini kazanması için nafaka miktarının eşlerce veya mahkemece belirlenmiş olması gerekmez, kadın nafaka alacaklısı sıfatını ictisap ettiği andan itibaren nafaka kocanın borcu haline gelir. Hanefî, Hanbelî ve Zeydî mezheplerine göre miktarı belirlenmemiş nafaka alacak vasfını kazanmadığından kocanın zimmetinde borç haline gelmez. Nafaka alacağı diğer alacaklardan önce gelir, aslî ve temel ihtiyaçlardan olduğu için haczedilemez. Zevce geçmişe ait birikmiş nafakalarından feragat edebilirse de ileriye dönük nafaka hakkından feragat etmesi geçerli değildir. Gerek mahkemece gerekse tarafların rızasıyla kararlaştırılan nafaka alacağı koca yaşadığı süreçte zaman aşımına uğramaz. Önceden tesbit edilmiş nafaka alacağı ise bir aylık zaman aşımına tâbidir.

Koca karısının nafakasını ödemez veya eksik öderse kadın yargı yoluna başvurabilir; bu durumda hâkim tarafların malî ve sosyal durumlarını dikkate alarak nafakanın miktarını tayin eder. Kocanın mahkemeye celbi mümkün değilse eşinin nafaka talebi kocanın giyabında dinlenir ve dava neticeye bağlanır. Hatta mahkeme, kadına karar altına alınan nafakasını karşılayabilmesi için kocasının mülkiyetindeki nakit ve temel gıda maddeleri gibi nafaka cinsi mallardan harcama izni verebilir; kira gelirleri ve maaşı da bu kapsamdadır. Hanefî mezhebine göre kocanın nafaka cinsinden olmayan arazi, bina gibi taşınmazları, taşıt ve ev eşyası türünden taşınırları

onun gıyabında satılamaz (İbn Âbidîn, III, 605). Mâlikî mezhebine göre gâib kocanın taşınmazları gıyabında satılabilir (Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, IV, 200). Nafaka kocanın mal varlığından karşılanamıyorsa mahkeme kadına, kocası adına üçüncü kişilerden borç alma yetkisi verebilir. Şâfiî mezhebine göre nafakanın ödenmemesi durumunda hanımın talebiyle mahkeme eşleri ayırmaya yetkilidir. Hanefî mezhebine göre hâkim bu yetkiye sahip olmadığından Hanefî hâkimin böyle bir durumda kendi yerine Şâfiî hâkimi halef kılabileceği belirtilmiştir.

Kocanın ölümü halinde kadın hamile olsa bile İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre iddet nafakası söz konusu olmayıp mirasçı sıfatıyla kocasının terikesinden hissesine düşeni alır. Hanefî, Zâhirî ve Ca'ferîler'e göre kocası ölen kadının mesken hakkı da bulunmazken Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler kadına bu hakkı tanımaktadır. Zeydîler ise bu durumda kadının nafaka hakkının bulunduğu, fakat mesken hakkının bulunmadığı kanaatindedir. Ayrılık kocanın boşaması sebebiyle meydana gelmişse dönülebilir (ric'î) talâkta kadın hamile olmasa bile iddet nafakasını hak eder. Dönüşüşüz (bâin) talâkta kadının hamile olması durumunda fakihlerin büyük çoğunluğu nafakaya hak kazanacağı görüşündedir. Hamile değilse Hanefîler'e göre meskenle birlikte nafaka hakkı, Mâlikî ve Şâfiîler'e göre sadece mesken hakkı tanınır; Hanbelî ve Ca'ferîler'e göre ise gerek nafaka gerekse mesken hakkı söz konusu değildir. Zâhirîler bâin talâkla boşanan kadının hamile olmasının nafaka ve mesken hakkı bulunmadığı, Zeydîler ise sadece nafaka hakkına sahip olduğu kanaatindedir. Evlilik kocanın irtidat etmesi veya hürmet-i musâhare meydana getirecek bir fiili işlemesi sebebiyle yahut kadının bulûğ muhayyerliği, akde konan kefâet şartının gerçekleşmemesi, mehrinin emsallerinden düşük olması veya sağlık gerekçelerine dayanarak yaptığı başvuru üzerine hâkimin nikâhı feshetmesi suretiyle sona ermişse koca iddet nafakası ödemekle mükelleftir. Kadının irtidadı veya hürmet-i musâhareye sebebiyet vermesi halinde ise iddet nafakası talep edemez.

Hısımlık Nafakası. Yardıma muhtaç durumda olanlara çevresindeki kişilerin imkânları nisbetinde yardımda bulunması din ve ahlâk kurallarının gereği olmakla birlikte hukuk düzenleri genellikle belirli düzeydeki yakınların bazı durumlarda birbirine yardım etmesini hukukî müeyyideye bağlamıştır. İslâm hukukçuları da ebeveyn-

evlât ve birbirinin mirasçısı olan akraba arasında yardımlaşma ve nafaka yükümlülüğüne işaret eden âyet ve hadislerle (el-Bakara 2/233; el-İsrâ 17/23; el-Ankebût 29/8; Lokmân 31/14; Müsned, II, 226; IV, 64, 163; V, 377; İbn Mâce, "Ticârât", 64; Ebû Dâvûd, "Edeb", 119-120; "Büyü", 77) fıkıhın genel ilkeleri ışığında hısımlık nafakasıyla ilgili zengin bir doktrin oluşturmuştur.

Hısımlık nafakası aralarında kan bağı bulunan yakınlar bakımından söz konusu olur; sıhrî hısımlık ve süt hısımlığı nafaka yükümlülüğü doğurmaz. Hısımlık nafakasında yükümlülük karşılıklıdır; bugün nafaka alacaklısı olan hısım şartların değişmesiyle aynı yakınına karşı nafaka borçlusu durumuna gelebilir. İslâm hukukçuları hangi kan hısımlarının birbirinden nafaka alabileceği konusunda farklı görüşlere sahiptir. Hanefî mezhebinde hısımlık nafakası usul-fürû (anne, baba, büyükanne ve büyükbabalar; çocuklar ve torunlar) ve mahrem (birinin kadın diğerinin erkek olduğu var sayıldığı evlenmeleri yasak olacak) yakınlar arasında uygulanır; yani zevi'l-erhâmdan olan amca, dayı ve hala, teyze gibi yakınlar da bu kapsamdadır. Hanbelî ve Zeydî mezhebinde usul-fürû başta olmak üzere ashâb-ı ferâiz ve asabe olarak birbirine mirasçı olabilecek yakınlar esas alınmıştır. Şâfiî ve Ca'ferî mezheplerinde nafaka yükümlülüğü sadece usul-fürû, Mâlikî mezhebinde sadece ana-baba ve çocuklar arasında cereyan eder. Zâhirîler'e göre ise usul-fürû, kardeşler, diğer mahrem yakınlar ve miras hak kazanabilecek durumda olan (hacbedilmemiş) diğer asabe nafaka mükellefiyeti kapsamındadır. Fıkıh terminolojisinde gerek Allah hakları gerekse kul hakları kapsamındaki malî yükümlülüklerini yerine getiremeyecek derecede darda olan kişiye "mu'sir", bu duruma "i'sâr" denir. Fakihler, nafaka mükellefiyeti bakımından özel bir öneme sahip olan bu halin ispatını da belirli kurallara bağlamıştır (Mu.F., V, 246-256).

Yeterli mal varlığı veya geliri olmayan çocukların nafakaları ergenlik dönemine kadar -kimlerin nafaka yükümlüsü sayıldığına ilişkin görüşler çerçevesinde- babaları, yoksa diğer usulleri veya yakınlarınca karşılanır. Bununla birlikte çocukluk dönemindeki fûrûun, yeterli mal varlığı veya geliri varsa usulü ya da diğer yakınlarının nafakasını karşılama zorunluluğu bulunmayıp masrafları kendi mal varlığından karşılanabilir. Ergenlik çağına girmiş olan erkek fûrû, kötürümlük, akli dengesindeki bozukluk, öğrencilik veya askerlik gibi se-

beplerle gelir temininden âcizse ya da çalışıp kazanma hürriyetine sahip değilse, yine bu çağa ulaşmış kız evli değilse -gelir temininden âciz olmasa bile- nafakası yine usulü veya hısımları tarafından karşılanır. Usul erkeğe zengin olmasa da çalışıp kazanarak fûrûunun nafakasını karşılamak zorundadır; kadınsa nafaka borçlusu sayılabilmesi için zengin olması şarttır. Usul dışındaki hısımların nafaka borçlusu sayılmaları da zenginlik şartına bağlanmıştır; fakir olmaları durumunda çalışarak nafaka ödemek zorunlulukları yoktur.

Usulün fûrûdan nafaka alabilmesi için fakir olması şarttır. Bu hususta İslâm hukukçuları görüş birliği içindedir. Bazı fakihler ayrıca çalışıp kazanma gücünden de mahrum olması gerektiğini ifade eder; ancak fakirliği yeterli bulan görüş İslâm hukukunun genel prensiplerine daha uygundur (Hassâf, s. 17; Kâsânî, IV, 35; Erbay, s. 114). Öte yandan fûrûun fakir olan, fakat çalışıp kazanma imkânına sahip bulunan usulünün nafakasını teminle yükümlü kılınabilmesi için zengin olması şarttır. Kötürümlük gibi bir sebeple sürekli âcizlik içerisindeki fakir usulün nafakasından sorumlu olması için zengin olması şart değildir, çalışıp kazanma imkânına sahip olması yeterlidir; bu durumda mahkeme fûrûun çalışıp kazanarak usulünün nafakasını sağlamasına hükmedebilir. Usul-fürû dışındaki yakınların birbirlerinden nafaka isteyebilmeleri için fakirlikleri yanında çalışıp kazanma imkânından da mahrum olmaları şarttır. Kendisine bakacak bir hısımlı bulunmayan kimsenin nafakasının devlet tarafından karşılanacağı hususunda İslâm hukukçuları ittifak halindedir.

Hanefî, Zeydî, Zâhirî ve Ca'ferî mezheplerine göre birden fazla fûrû usulün nafaka talebine muhatapsa usule en yakın olanı nafaka ile yükümlü olur. Meselâ nafaka alacaklısı durumundaki usulün fûrû olarak oğlunun oğlu ile kızı bulunuyorsa nafakanın tamamı kızı tarafından karşılanır. Aynı yakınlık derecesinde birden fazla fûrû bulunduğu eşit hisseler halinde usulün nafakasını temin ederler. Fûrûun nafaka mükellefi kılınabilmesi için usulünün vârisi olup olmaması, eğer vâris ise mirastaki pay oranı önemli değildir; esas olan yakınlıktır. Meselâ nafaka alacaklısı usulün bir kızı ve bir oğlu varsa nafaka borcunu eşit olarak öderler. Şâfiî mezhebinde fûrûun yakınlık dereceleri farklı ise en yakın olanı, yakınlık dereceleri aynı ise usulün mirasçısı olanların hepsi mirastaki hisseleri dikkate alınmaksızın nafaka yükümlüsü sayılır. Hanbelî mezhebinde fûrûun na-

NAFAKA

faka yükümlülüğü usulden alabilecekleri miras hisseleri nisbetindedir. Mâlikî mezhebinde ise ana-baba nafaka alacaklısı olduğunda çocuklarının tediye güçleri farklı ise her biri zenginlik derecesine göre ödemede bulunur.

Birden fazla usulün nafaka talebine muhatap olan fûrûun malî gücünün yalnız birinin nafakasını karşılamaya yetmesi durumunda nasıl bir yol izleneceği hususunda İslâm hukukçuları farklı görüşlere sahiptir. Nafaka alacaklısı anne ile baba ise bazı fakihlere göre fûrû önce annesinin nafakasını karşılamalıdır, çünkü kadın gelir temininden âciz sayılır, ayrıca Hz. Peygamber iyilik yapılması gerekenlerin başında anneyi saymıştır. Bazıları, çocuğun nafakasından ilk önce baba sorumlu olduğu için önceliğin babaya tanınması gerektiği kanaatindedir. Diğer bir görüşe göre ise bu durumda fûrûun ödeyebileceği nafaka miktarı anne ve babası arasında eşit olarak taksim edilmelidir. Nafaka borçlusu yalnız bir kişinin nafakasını karşılayacak durumda olmasına rağmen küçük çocuğu ile babası kendisinden nafaka talebinde bulunuyorsa Hanefî hukukçuların çoğunluğuna göre öncelikle küçük çocuğun nafakasını karşılamalı, bir kısım Hanefîler'le Mâlikîler'e göre tediye edebileceği miktarı ikisi arasında eşit şekilde pay etmelidir. İki kız veya iki erkek kardeşin birlikte nafaka talep etmesi durumunda biri küçük, biri yetişkin ise ister erkek ister kız olsun öncelikle küçüğün nafakası karşılanır. Nafaka talebinde bulunan kardeşlerin biri erkek, biri kız ise öncelikle kız kardeşin nafakası karşılanır. Baba ile dedenin birlikte nafaka talep etmesi durumunda öncelikle babanın nafakası karşılanır. Şâfiî hukukçularına göre yalnız bir kişinin nafakasına yetecek malî gücü olan yükümlü birden fazla alacaklısının talebiyle karşılaştığında önce küçük çocuğuna, sonra sırasıyla annesine, babasına, yetişkin çocuğuna ve kaçınıcı batından olursa olsun dedesine ödemede bulunur.

Hanefî mezhebine göre hısımlık nafakasıyla ilgili alacak mahkemece takdir edilen yahut usul veya fûrûdan olan alacaklının nafaka yükümlüsüyle anlaştığı, mahkemeye başvurması mümkün olmamışsa ihtiyaç halinin doğduğu tarihte başlar. Hanefî mezhebi dışındaki hukukçular başlangıç için mahkemenin takdirinin şart olmadığı, ihtiyaç halinin doğmasının yeterli olduğu görüşündedir.

Nafaka, insanın hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan ihtiyaçların tamamını içine alır. Kaynaklarda bu ihtiyaçlar arasında

gıda maddeleri, giyim eşyası, mesken ve mesken için lüzumlu ev eşyaları, hizmetçi masrafları, küçüklerin bakım giderleri, tedavi ve hekim harcamaları, evlendirmedeki çeyiz masrafları ve ölüm halindeki defin masrafları sayılmıştır. Bunların tamamının nafaka kapsamında sayılıp sayılmayacağı hususunda farklı görüşler bulunsada İslâm hukukçularının, ihtiyaçların karşılanmasında lüks ve gösterişe kaçmamak kaydıyla genel prensiplere ve özellikle örfe göre mâkul bir belirleme yapılması gerektiği noktasında birleştikleri görülür.

Mülkiyet Nafakası. 1. Kölelerin Nafakası. İslâmiyet, köleliğin zaman içinde ortadan kalkmasına imkân verecek bir zemin oluşturma yolunu seçtiğinden (sebepleri için bk. KÖLE), bir yandan kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması, öte yandan bu sosyal gerçeklik devam ettiği sürece onların hak ve menfaatlerinin gözetilmesi için tedbirler almıştır. Kur'an ve Sünnet'in bu yöndeki emir ve tavsiyeleri fıkıh doktrinlerini kölelerin nafakası konusunda da ele almaya, onların hak ve vecibelerini hukuk çerçevesinde düzenlemeye yöneltmiştir. Özellikle Hz. Peygamber'in kişinin maiyetindeki kölesinin kendisinin kardeşi hükmünde olduğunu belirtip ona yediğinden yedirmesini, giydiğinden giydirmesini, gücünün üstünde iş yüklememesini, yüklediği takdirde ona yardım etmesini emretmesi (Buhârî, "İtîk", 5; Müslim, "Zühd", 74; İbn Mâce, "Edeb", 10) nafakayla ilgili hükümlerin belirlenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Kendi dönemlerindeki sosyal olgunun da tesiriyle fıkıh eserlerinde geniş biçimde işlenen bu çerçevedeki hükümler şöylece özetlenebilir: Kölenin nafakası onun iâşe, giyim, mesken, sağlık ve her türlü temizlik masraflarını kapsar. Nafakanın miktarı kölenin ihtiyacını karşılayacak ölçüde olmalıdır; bu belirlenirken çevrenin sosyal durumu ve örfü dikkate alınır. Bazı hukukçulara göre köle evlenmek istediği takdirde sahibi tarafından evlendirilir. Kölenin sahibi, çalışıp kazanma imkânına sahip olan kölesinin nafakasını karşılamayı reddettiğinde köle çalışıp elde edeceği kazançla bizzat kendi nafakasını karşılar. Kölenin sahibi kölesinin çalışıp kazanmasına izin vermiyorsa mahkemeye önce kölesinin nafakasını karşılaması veya çalışmasına izin vermesi hususunda kendisine tebligatta bulunulur, buna uymazsa mahkeme kararıyla sahibinin malından kölenin nafakası karşılanır (*el-Ahkâmü's-şer'îyye*, md. 602-603).

2. Hayvanların Nafakası. İslâm âlimleri özel mülkiyet hakkının, mâlik olunan mal-

lar üzerinde hiçbir kayıt taşımayan mutlak tasarruf yetkisine sahip olma anlamına gelmediğine, eşyayı elinde bulunduran kişinin onunla ilgili bir tasarrufta bulunurken mülkün gerçek sahibinin Allah, kendisinin ise geniş mânada bir emanetçi hükmünde bulunduğunu kabullenerek şahsî yararını gözetmediği kadar kamu yararını da gözetmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Bu çerçevede hayvanların fert ve toplum için iktisadî bir değer olduğunu hatırlatan âyetler (en-Nahl 16/5-8, 80), insanlara olduğu kadar hayvanlara da merhamet gösterilmesini emreden hadisler (Buhârî, "Edeb", 18, 27, 90; Ebû Dâvûd, "Hüddü", 1; Tirmizî, "Birr", 16) başta olmak üzere ilgili delilleri göz önüne alan fakihler hayvana karşı bakım ve gözetim sorumluluğu konusunu "hayvanların nafakası" adı altında ele alıp incelemişlerdir (Burhaneddin el-Mergînânî, II, 49; *el-Ahkâmü's-şer'îyye*, md. 628-633; Şeyh Nizam v.dğr., I, 573). Buna göre hayvanın hayatîyetini devam ettirip yapısına uygun biçimde verimliliğini sağlayacak her türlü harcama yanında sağlığıyla ilgili koruyucu tedbirlere ait masraflar ve baytarlık giderleri nafaka kapsamında mütalaa edilir (İbnü'l-Hümmâm, III, 356; *el-Ahkâmü's-şer'îyye*, md. 628-629). Hayvan nafakasının borçlusu, hayvanın sahibi veya ondan ivazsız olarak yararlanma hakkını elinde bulunduran kişidir. Hisseleri oranında müştereken mâlik oldukları hayvandan yararlanan paydaşlar onun nafakasından da aynı oranda sorumlu olurlar.

Ebû Yûsuf'a ve Hanefî mezhebi dışındaki çoğunluğa göre hayvanının sahibi nafakasını temin etmez ve durum mahkemeye intikal ederse hâkim bu vecibeyi yerine getirmesine, getiremeyecekse onu satmasına veya başkasına kiralayıp nafakasını karşılamasına, bunlar sonuç vermedikçinde, eti yenen türden ise hayvanını kesmesine hükmeder. Bu yollardan biriyle netice alınamadığı sürece hayvanın nafakası devlet tarafından, o da mümkün olmazsa çevredeki müslümanlar tarafından karşılanır. Hanefî mezhebine göre ise bu konuda hâkimin vereceği karar bir uyarı niteliğinde olup hayvan sahibinin sorumluluğu hukukî (kazâî) olmaktan çok dinî ve ahlâkîdir (diyânî). Öte yandan fıkıh kitaplarında ve Osmanlı Nafaka Kanunu taslağında nafaka konusuyla ilintisi kurularak hayvanlara iyi muamele edilmesi ve yavrularının bakımı gibi hususlar üzerinde de durulmuştur. Meselâ hayvana ağır yük yüklemek ve onu devamlı yürütmek hukuka aykırı sayıldığı gibi emziren hayvanın memesinde

yavrusuna yetecek kadar süt ve kovanlarda kış mevsiminde arılara yetecek miktarda bal bırakmanın gerekli olduğu belirtilmiştir (*el-Ahkâmü's-şer'iyye*, md. 630-633).

3. Cansız Varlıkların Nafakası. Allah Teâlâ'nın evrendeki imkânları ve güzellikleri insanların yararlanmaları için yarattığını, bunun da insana tabiatı ve çevreyi koruma sorumluluğu yüklediğini belirten ve yeryüzünde tahribat yapanları yeren âyet ve hadislerden hareketle fakihler, mülkiyete konu teşkil eden cansız malların olabildiğince devamlılığını temin edecek ve kendilerinden beklenen gayeleri gerçekleştirecek masrafların yapılmasını zorunlu görmüşler ve bu hususu cansızların nafakası adı altında ele almışlardır. Buna göre bağ, bahçe, ekili-dikili arazi, mesken, han, hamam gibi yapıların bakım ve onarım giderleri, aynı şekilde park, bahçe gibi ummun menfaatine terkedilmiş yerlerin, kamu binalarının bakım ve gözetimleri nafaka kapsamında değerlendirilmiştir (İbnü'l-Hümâm, III, 356; *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, md. 634). Dolayısıyla fabrika, atölye, makine, nakil vasıtaları gibi malların korunması ve verimliliklerinin artırılması için yapılan her türlü bakım, tamir giderleri ve yenileme masraflarını da nafaka kapsamında düşünmek gerekir.

Cansız malların nafakasından sahibi veya ivazsız olarak kullanım hakkını elinde bulunduran kişi sorumludur. Kamu hizmetine terkedilmiş park bahçe gibi yerlerle kamuya ait hizmet binalarının bakım ve gözetimi devlete aittir. Müsterek mülkiyet söz konusu ise her bir paydaş hissesi oranında nafakayı karşılar ya da hissesine düşen kısmın ürettiği menfaatten diğer ortaklar lehine vazgeçer. Aksi takdirde diğer paydaşlar yargıya başvurma hakkına sahiptir.

Müstakil mülkiyette kendi malına karşı nafaka borcunu ifa etmeyen kişiye fakihlerin çoğunluğuna göre yargı yoluyla yaptırım uygulanmaz, "iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma" usulleri çerçevesinde gereken uyarılar yapılır; Zâhirî ve Ca'ferî hukukçularına göre ise gerekli harcamaları yapmaya hâkim kararıyla zorlanır (İbn Hazm, VII, 123; Şehîd-i Sâni, II, 146). Zira onlara göre aksi davranış Kur'an'ın kötilediği ekili dikili şeyleri yok etme, dolayısıyla bozgunculuk yapma (*el-Bakara* 2/205) kapsamına girmektedir.

İslâm âlimlerinin Kur'an ve Sünnet'teki deliller ışığında nafakayı, sadece araların da belirli bir aile ve kan bağı bulunan kişi-

lerin birbirlerine karşı bakım ve yardım yükümlülüklerini değil, kişinin kendisiyle arasına mülkiyet bağı bulunan canlı ve cansız bütün varlıklara bakma yükümlülüğünü de ifade eden bir kavram olarak ele almalarının husumetlerin asgari düzeye indirilmesi, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi ve toplumsal barışın sağlanması yanında doğanın, çevrenin ve ferde ait görünse de toplum hakkıyla yakından ilgili olan millî servetin korunması açısından önemli bir misyon ifa ettiği görülmektedir. Günümüzde milletlerarası kuruluşların da desteğiyle bazı ülkelerin pozitif hukuk düzenlemelerinde yerini almaya başlayan hayvan haklarının müslüman hukukçular tarafından daha başlangıçta hukuk düzleminde incelenip müeyyidelere kavuşturulması yanında mülkiyete konu teşkil eden maddî varlıkların korunmasıyla ilgili ihmalin toplum yararını zedeleyeceğine, hatta yaratılışın temelinde var olan güzellik, âhenk ve dengenin bozulmasına sebep olacağına dikkat çekilerek bu değerlerin korunup imkân nisbetinde sonraki nesillere aktarılması için ferde ve topluma sorumluluklar yüklenmesinin oldukça ileri bir düşüncenin ürünü olduğunu söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "nfk" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "nfk" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "nfk" md.; *Müsned*, II, 226; IV, 64, 163; V, 377; Buhârî, "Nafakât", 1, 9, "İtq", 5, "Edeb", 18, 27, 90; Müslim, "Zekât", 38, "Akâziye", 7, "Zühud", 74; İbn Mâce, "Ticârât", 64, "Edeb", 10; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 40-41, "Edeb", 119-120, "Büyû", 77, "Hudûd", 1; Tirmizî, "Tefsîr", 9, "Birr", 16; Şâfiî, *el-Üm*, Kahire 1388, V, 77, 78; Hassâf, *Kitâbü'n-Nafakât* (nşr. Ruhi Özcan, Prof. M. Tayyib Okıç Armağanı içinde), Ankara 1978, s. 2, 3, 5, 17, 22, 23, 31-34, 36, 37 (175-224); Hırakî, *el-Muhtaşar* (İbn Kudâme, *el-Muğnî* içinde), VIII, 231; Mâveridî, *Kitâbü'n-Nafakât* (nşr. Âmir Saîd ez-Zîbârî), Beyrut 1418/1998, s. 128, 129, 160, 161, 193, 196; İbn Hazm, *el-Muhalâ*, VII, 123; X, 92, 102, 106, 107, 282, 291, 292; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Mebsû'ât fî fıkhi'l-İmâmîyye*, Tahrân, ts. (*el-Mektebetü'l-Murtazaviyye*), VI, 30, 31; Se-rahsî, *el-Mebsû'ât*, V, 44, 180-184, 190-191, 193, 209, 222, 223, 232; XXVII, 186 vd.; Kâsânî, *Bedâ'i'*, IV, 16, 23, 26, 28, 33, 35, 38, 39, 40, 41; Burhâneddîn el-Merginânî, *el-Hidâye*, Kahire 1316, II, 49; III, 329, 334, 335, 351; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 189-190, 232; IX, 230, 233, 267, 272, 281, 299, 317-318; Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî, *el-'Aziz şerhu'l-Veciz* (nşr. Ali M. Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmecîd), Beyrut 1417/1997, X, 38-43; Muhakkık el-Hillî, *Şerâ'i'u'l-İslâm*, Beyrut, ts., II, 46, 49; Halil b. İshak el-Cündî, *Muhtaşar*, Kahire, ts., II, 522-524; İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-zehhâr*, San'a 1366/1947, III, 271, 274, 278, 279, 286; İbnü'l-Hümâm, *Feṭhu'l-kadîr* (Bulak), III, 344, 355, 356; Ebû'l-Hasan Abdullah b. Miftâh, *el-Müntez'u'l-muhtâr mine'l-Gayisil-midrâr: Şerhu'l-Ezhâr*, San'a 1424/2003, V, 443-449, 576, 600, 601, 609; Süyûtî, *en-*

Nukûlû'l-müşrika fî mes'ele'ti'n-nafaka (nşr. Saîd Muhammed el-Lahhâm), Beyrut 1417/1996; Hat-tâb, *Mevâhibü'l-celil*, Kahire 1329, IV, 206-207, 209; Şehîd-i Sâni, *er-Ravzatü'l-behiyye fî şerhi'l-Lüm'ati'd-Dimaşkiyye*, Kahire, ts., II, 142, 143, 144, 146; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, IV, 193, 211; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, III, 425, 428, 430, 431, 450; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Kahire 1386/1967, VII, 177, 179, 187, 207, 208, 209, 210, 213, 214; Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâf* (nşr. M. Emîn ed-Dannâvî), Beyrut 1417/1997, IV, 2819, 2833, 2846; Haskefî, *ed-Dürü'l-muhtâr* (İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* [Kahire] içinde), II, 205-207; III, 579, 586; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtaşarı Halil*, Bulak 1318, IV, 187, 200, 201; Muhammed b. Ahmed ed-De-sûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fıkr), II, 513, 515-517, 522, 523; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), III, 372, 572, 575, 579, 605, 670; IV, 357; a.mlf., *Tahrîrû'n-nukûl fî nafakâti'l-furû' ve'l-uşûl*, DİB İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 183; Muhammed Hasan en-Neceffî, *Cevâ-hirü'l-kelem* (nşr. Abbas el-Küçânî), Beyrut 1377 hş., XXXI, 381; *el-Ahkâmü's-şer'iyye fî'l-ahvâli's-şahiyye*, İstanbul 1333, md. 159, 279, 280-286, 322-323, 523, 601-604, 628-633, 634; Şeyh Nizâm v.dğr., *Fetâvâ'l-Hindîyye*, Diyarbakır 1393/1973, I, 573, 574, 584; Ruhi Özcan, *İslâm Hukukunda Karı-Koca Nafaka Mükellefiyeti* (doktora tezi, 1976), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi; a.mlf., *İslâm Hukukunda Hısumluk Nafakası* (doçentlik tezi, 1980), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi; Subhî Mahmesânî, *el-Mebâdî'ü's-şer'iyye ve'l-kânûniyye fî'l-hacr ve'n-nafakât ve'l-mevâriş ve'l-vashiyye*, Beyrut 1981; Ârif el-Basrî, *Nafakâtü'z-zevce fî't-teşri'l-İslâmî*, Beyrut 1981; Hayât M. Ali, *en-Nafakât fî's-şer'i'ati'l-İslâmîyye ve âsârüha'l-ictimâ'iyye* (doktora tezi, 1403), Câmîatü Ümmi'l-kurâ; Muhyiddin Kâdî, *Nafakâtü'l-karâbe fî'l-fıkhi'l-Maliki ve gay-rühû mine'l-mezâhib* (doktora tezi, 1984), el-Küliyyetü'z-Zeytûniyye li's-şeria ve usulî'd-din; *en-Nafakât ve'r-rağâ li-Şemsî'l-e'imme el-Hulvânî* (haz. Âmir Saîd Nûrî, doktora tezi, 1405), Câmîatü Ümmi'l-kurâ; Reşâd Hasan Halil, *Nafakâtü'l-ekârib fî'l-fıkhi'l-İslâmî*, Kahire 1407/1987; Celal Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısumluk Nafakası*, Bakü 1995, s. 114, 125; Şadiye Gör-gülü, *İslâm Hukukunda Karı Nafakası* (yüksek lisans tezi, 1998), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdurakıp Arslan, *İslâm Hukukunda Usul ve Furu' Nafakası* (yüksek lisans tezi, 2001), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; "İsâr", *Mv.F*, V, 246-256; "Nafaka", a.e., XLI, 34-100.

CELAL ERBAY

NÂFİ'

(النافعة)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "fayda vermek" anlamındaki **nef** kökünden türeyen **nâfi'** kelimesi "fayda veren" demektir. Allah'a nisbet edildiğinde "dilediği mahlûka hayırlı ve faydalı şeyi veren" mânasına gelir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "nf'a" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "nf'a" md.). "Allah size bir za-